

Sagaernes ø - Islands kulturelle fortid

Foredrag af Ármann Jakobsson på Nesjavellir 29. juli 2006

Sagaerne og Islands kulturelle fortid er ikke noget let tema. Det er en kendsgerning, at sagaerne og faktisk hele Islands produktion af litteratur i middelalderen er landets største - nærmest det eneste - bidrag til verdenskulturen. Men på den anden side er begrebet "Sagaøen" nok den største kliche, man finder om Island. Når islandsk litteratur blev en eksportvare igen i 1990'erne, så blev romaner af forfattere som Einar Már Guðmundsson, Einar Kárason, Steinunn Sigurðardóttir og Hallgrímur Helgason (alle fire født i 1950'erne) ofte anmeldt med henvisning til de islandske sagaer, selv om disse forfattere faktisk ikke har en større tilknytning til sagaerne end Svend Aage Madsen eller Klaus Rifbjerg har til 1600-tallets Thomas Kingo, eller Jan Kjærstad har til Holberg.

Men det er faktisk ikke nogen ny tanke, at islændingene har et særligt forhold til fortiden og historien. Den idé eksisterede allerede i 1100-tallet, hvor nogle af datidens skrivere, f.eks. de norske og danske historikere Theodoricus og Saxo, henviste til islændingene som særdeles pålidelige kilder til den historiske fortid. Allerede dengang havde islændingene ry for at have en større viden om fortiden end andre nordiske folkeslag.

Det kan ikke afgøres med sikkerhed, om Saxo og Theodoricus faktisk brugte islandske kilder i deres historieskrivning. Måske refererer de kun til det magiske navn "Island" for at give deres fortællinger større troværdighed. Men det synes i hvert fald at være klart, at islændingene havde stor anseelse som historikere allerede i 1100- og 1200-tallet. Det er måske også dette rygte, som blev grunden til, at Kong Sverre af Norge (som regerede mellem 1177 og 1202) fik en islandsk forfatter, abbed Karl Jónsson fra fíngeyrar, til at skrive sin biografi. Denne Karl Jónsson rejste til Norge omkr. 1185, kort efter at Kong Sverre havde triumferet over Kong Magnús Erlingsson, hans rival. Det er muligt, at Sverre ikke var særlig populær i de litterære kredse i Norge (hans konflikt med den norske kirke endte jo med, at kongen blev bandlyst af paven selv) og måske kunne kong Sverre kun stole på en islandsk munk, der jo stod uden for konflikten mellem den norske konge og den kirkelige myndighed. Men det er også muligt, at islændingene allerede i 1185 blev betragtet som specialister i historieskrivning i hele Skandinavien. Altså at Island allerede i 1185 var blevet til den sagaø, som landet stadigvæk betragtes som af den øvrige Norden.

Selv om Island blev betragtet som en sagaø af lærde mænd som Saxo og Theodoricus (som vi desværre ikke ved meget mere om end deres latiniserede navne) og måske også af selveste Kong Sverre, så betød det ikke nødvendigvis, at islændingene nød den samme respekt uden for Island, når det drejede sig om samtidige forhold. I 1247 siger kardinal Vilhelm af Sabina (der var kommet til Norge for at give kong Håkon pavelig anerkendelse), at han finder det helt uhørt, at dette land ikke tilhører en konge som alle andre i verden. Det er indlysende, at kardinal Vilhelm ikke betragtede Island som moderne i dén henseende, men derimod som håbløst gammeldags og uciviliseret. Det ser altså ud til, at islændingene blev respekteret som sagnkyndige mennesker, men hvad angår samtidens store spørgsmål, var de ikke helt så meget værd.

Det er jo et faktum, at islændingenes specialitet var at bevare gammel kultur, dog iblandet en hel del kreativitet. Islændingene har god grund til at påstå, at hele Norden,

ja, faktisk hele det germanske område inklusiv Tyskland, England og Holland, skylder den gamle og fjerne "sagaø" et varmt tak for at have bevaret de vigtigste eksemplarer af den digtning, som man mener har været hele det germanske områdes vigtigste litteratur i den førkristne og tidlig kristne tid, dvs. det, som vi nu kalder Eddadigtningen. Fra Tyskland og England har man kun bevaret enkelte brudstykker af gammel verdslig digtning, det kendteste eksempel er nok det engelske digt Beowulf. I Island, derimod, bevarede man den samme slags digtning helt op til 1200-tallet, og megen af denne digtning er stadig bevaret i dag. Det vigtigste håndskrift med eddadigte er skrevet ned i 1280'erne. Det er kendt under navnet Codex regius - et håndskrift, som senere kom i den danske konges besiddelse, men som blev udleveret til Island i 1971 (på et krigsskib!). Den fortidsinteresse, som fik islændingene til at skrive de gamle digte ned i 1200-tallet, er grunden til, at man har meget bedre kendskab til den gamle germanske digtning, end man ellers ville have haft. Og det er næsten et tilfælde, at man stadigvæk har så mange eddadigte. Størstedelen er kun overleveret i dette eneste håndskrift, Codex Regius af den ældre Edda, og hvis denne lille og ret beskedne bog var gået tabt i tidens løb, så ville vores viden om den gamle germanske digtning være ret ringe.

Man kan betragte det som en gåde, at netop Island blev centrum for sagaskrivningen i 1100- og 1200-tallet, og det forekommer som en endnu større mysterium, hvorfor næsten hele historieskrivningen foregik på islandsk (eller oldnordisk) og ikke på latin som f.eks. i Danmark. Det første århundrede af sagaskrivningen kan man ganske vist og med gode grunde betragte som et norsk-islandsk anliggende. Og hvis man betragter Island i 1100-tallet som en norsk koloni (selv om landet ikke hørte under den norske konge, så var de fleste indbyggere alligevel af norsk afstamning), så kender man jo flere eksempler på, at kolonier er dygtigere til at bevare gammel kultur end "moderlandet". Det er også bemærkelsesværdigt, at mange af de ældste sagaer, dvs. kongesagaerne, handler om norsk historie, selv om forfatterne var både islandske og norske. I Kong Sverres og Karl Jónssons samarbejde kan man se, hvordan det norsk-islandske samarbejde kunne fungere. Kongen synes at have fået idéen til at sagaen blev skrevet, men abbeden var hans håndværker. De fleste moderne forskere betragter dog også abbed Karl som noget mere: en kunstner, en forfatter. Det er ham, som besluttede, hvordan sagaen skulle se ud, det var ham, som formulerede fortællingen og strukturerede den, selv om stoffet måske blev hentet fra kongen og hans mænd, som jo vistnok også har været de vigtigste kilder til fortællingen.

Men 1100-tallets sagaskrivning blev også påvirket (mere end mange tror) af den religiøse litteratur. Foruden kongesagaerne er de fleste sagaer fra 1100-tallet religiøse fortællinger, en slags "sagaer" (for det bliver de kaldt i håndskrifterne) om apostle, martyrer, jomfruer, hellige biskopper og helgener. I 1198 fik Islands sin første helgen, den da nyligt afdøde fiurlákr fiórhallsson, og kort derefter blev hans saga skrevet sammen med de første mirakler. Selvfølgelig må vi betragte fiurláks saga som en slags vita, men, som dens navn hentyder til, er den også en slags saga, som er blevet påvirket af den islandske tradition - og især de yngre versioner har en del genealogisk information, som ikke er så vigtig for en legende, men som derimod hører sagagenren til.

I 1200-tallet fortsatte sagaskrivningen, og den blev her gradvist mere og mere islandsk. De første islændingesagaer, sagaer om de islændinge, der levede i "sagatiden" mellem 930 og 1030, menes at være blevet skrevet ned i den første

halvdel af 1200-tallet. Der findes mellem 35 og 40 islændingesagaer, og de udgør uden tvivl den kendteste del af sagalitteraturen. Især Njáls saga, Egils saga, Laxdæla saga, Grettis saga og Gunnlaugs saga er kendte, og de er stadig den dag i dag en del af vores virkelighed. I Island finder vi gader som Njálsgata, Grettisgata og Egilsgata i Reykjavíks centrum, men også i København, hvor universitets humaniora-afdeling har adresse i Njalsgade, er de gamle fortællinger blevet en del af landskabet.

Men samtidig med at islændingene interesserede sig for deres egen fortid, dvs. den såkaldte sagatid (fra ca. 930 til ca. 1030) som er i fokus i 1200-tallets islændingesagar, så vendte de også blikket mod omverdenen. Den norske konge Håkon Håkonsson ville gerne lade sig betragte som en af 1200-tallets lærde og litterære konger, ligesom den tysk-romerske kejser Frederik den 2. - han, som på grund af sin klogskab blev kaldt "det ottende verdensunder" (stupor mundi), eller Kastiliens Alfonso den 10., som havde tilnavnet "den kloge" (el sabio). En af Kong Håkons interesser og bedrifter (som selvfølgelig bidrog til hans rygte som en kulturel konge) var, at bringe den høviske litteratur til Norden. I første halvdel af 1200-tallet blev høviske digte af Chrétien de Troyes og andre kendte franske forfattere oversat til nordisk eller islandsk på kongens anmodning. Og når islændingene nu engang var begyndt at beskæftige sig med det univers, som udspiller sig i den høviske litteratur, så blev de ved med at skrive sine egne helt opdigtede riddersagaer helt frem til 1500, og måske endnu længere, fordi denne type af "nye sagaer" blev komponeret helt frem til 1800-tallet. Måske var den sagatype, der opstod i 1200-tallet, og som vi kender som fornaldarsagaerne (eller fortidssagaerne), dvs. fortællinger om gamle nordiske konger og deres bedrifter i den fjerne fortid før 800), påvirket af den høviske litteratur. I hvert fald så oplevede den islandske sagaskrivning en storhedstid fra ca. 1250 og frem til ca. 1400, hvad angår mængden af den litteratur, der blev skrevet.

I denne æra skrev islændingene altså personlige fortællinger om kærlighed og om konflikter, om venskab og om ægteskab. Hvis disse fortællinger foregik på Island, blev de udvidet med genealogisk og topografisk information. Næsten ingen person kan blive nævnt i en saga, uden at hele hans slægt bliver opregnet. Og næsten alt det, der sker, bliver betragtet som interessant - konflikter om hør, heste eller hvalfangst. I fornaldarsagaer og riddersagaer forholder det sig anderledes. Der har man helte, som kæmper mod troldmænd, giganter, flyvende drager og onde konger, og man er tydeligvis påvirket af eventyr og folkesagn.

Omfanget af Islands bogproduktion i 1200- og 1300-tallet er næsten ikke til at begribe. Den litteratur, som er overleveret fra den tid, er mere end ti gange så stor som f.eks. den oldengelske litteratur, der er bevaret. Derfor findes der ganske få specialister i oldislandsk litteratur, som har læst alle de fortællinger, der er blevet overleveret under overskriften "saga". Og det er netop derfor, er sagaerne stadig udgør et attraktivt forskningsfelt for unge forskere. I nærmest hvert eneste hjørne findes der nye opgaver, nye synsvinkler, noget, man endnu ikke har udforsket i navneværdig grad. Og ingen forlægger har endnu magtet at udgive hele sagatidens litteratur. I serien Íslenzk fornrit kan man snart bryste sig af at have udgivet de første 35 bind af sagalitteraturen, men endnu har man kun udgivet islændingesagaer, kongesagaerne og sagaer om biskopper. Tilbage står hele oversættelseslitteraturen, alle fornaldar- og riddersagaer og eddadigtningen.

Vi ved, at islændingene ikke kun lavede håndskrifter til dem selv i 1300-tallet, men også producerede dem til eksport. Desværre er der kun bevaret et fåtal af de håndskrifter, som blev eksporteret til udlandet. Håndskrifterne synes faktisk at have haft en større overlevelsesmulighed i Island. Måske var islændingene mere fortidsinteresserede end andre nordboere i 1300- og 1400-tallet. Og muligvis har dette også haft en naturlig grund. I 1262 ophørte den islandske „fristat,, med at eksistere, og et nyt system blev indført, hvor den norske konge blev Islands overhoved. Og hvor de gamle aristokrater nu måtte regere i hans navn. Men det er nu alligevel lykkedes dem at beholde deres magt. Helt op til omkring 1600 var flertallet af de kongelige embedsmænd nedstammet fra de gamle aristokratiske familier i Island, som havde haft magten i landet helt fra landnamstiden i 800-tallet og frem til 1200-tallets konflikter. Disse aristokrater har haft en stor interesse i genealogi og historie, ikke kun i deres egen, men i hele Nordens, omend især i Norges. Måske har samtidens politiske konflikter påvirket sagaskrivningen. Der er i hvert fald nogle yngre forskere, som ser en forbindelse mellem Kalmarunionens indstiftelse i 1397 og tilblivelsen af det kæmpestore og smukke islandske håndskrift Flateyjarbók (Flatøbogen), der blev produceret i slutningen af 1300-tallet.

I løbet af de senere år er der mange forskere, der har lanceret tanken om, at en del af de yngste fornaldarsagaer og islændingesagaerne først blev forfattet i 1400-tallet, dvs. at sagaskrivningen faktisk har strakt sig over tre århundreder, fra ca. 1120 og frem til midten af 1400-tallet. Måske har sagaskrivningen ikke været ”død” længe, før sagaerne blev genopdaget i slutningen af 1500-tallet af humanistiske forskere som Arngrímur Jónsson (som mange islændinge kender fra tikronesedlen der desværre ikke længere er i brug), som var en stor nationalist og skrev en række bøger på latin for at bevise, at Island ikke var en kulturelt tilbagestående nation. I 1600-tallet blev sagaerne i høj grad omformede til nationale klenodier - kulturgods, som havde en stor værdi i den kulturkamp, der fulgte i forbindelse med magtkampen mellem Sverige og Danmark. Både i Danmark og Sverige var der en stor interesse for sagaerne som kilder til den nationale fortid. Begge disse stormagter sendte folk til Island for at indsamle håndskrifter. Svenskerne blev de første, der begyndte at trykke sagaer i bøger (Gautreks saga i 1664), men det var den danske embedsmand Árni Magnússon (som ganske vist var islænding, men som samtidig fungerede som embedsmand under den danske konge), der på grund af sine rundrejser i hele Island fik held til at oprette den største håndskriftssamling, som kendes i dag, og som man nu har delt mellem Island og Danmark. Som bekendt blev en del af samlingen sendt tilbage til Island efter at det danske folketing i 1965 vedtog en lov, der gik ud på, at de håndskrifter i Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling, der kunne defineres som islandsk kultureje, skulle udleveres til Islands Universitet. Og dem har vi nu.

I Islands selvstændighedskamp i 1800-tallet blev Islands kulturelle fortid betragtet som meget vigtig for samtiden. Islands nationalhelt Jón Sigurðsson arbejdede dagligt som historiker og var ansvarlig for tilblivelsen af mange vigtige udgaver, f.eks. af biskopsagaerne og det første bind af den store udgave med gamle islandske breve. Jón Sigurðsson brugte også historiske argumenter for at bevise, at Island ikke skyldte Danmark noget, men derimod var blevet udplyndret af kolonimagten. Fortiden viste sig dengang at være lige så vigtig for Island som nutiden (om end ikke endnu vigtigere) når man kæmpede for selvstændighed. Man betonede, at Island faktisk havde været en selvstændig stat før 1262, og forsøgte også at argumentere for, at Island faktisk aldrig havde været en dansk koloni. Det gjorde man blandt andet ved at

hævde, at den traktat, man havde lavet, da Island kom under den danske kongemagt, kun havde været et personligt forhold til kongen.

Efter at Island blev selvstændigt i 1944, begyndte interesse for sagatiden og hvad man gerne kalder Islands kulturarv gradvist at svinde ind. Islands selvstændighed bliver i dag betragtet som en selvfølge, og naturligvis gør den yngre generation oprør mod klichen om "sagaøen" og forlanger, at nutidens Island ikke bliver betragtet som et sagasted, men snarere som stedet, hvor Björk og andre nutidige kulturpersonligheder kommer fra. Men alligevel mener jeg, at sagaerne fortsat har en vigtig rolle i samfundet. Alle islandske studenter har læst en saga (nogle har læst en del), og det er faktisk muligt for en middelalderforsker som mig at undervise i gymnasiet, fordi middelalderlitteraturen fortsat har (i hvert fald foreløbigt) en stor placering i pensumet. Og det viser sig faktisk, at de yngste islændinge ikke har så svært ved at forholde sig til dét at læse sagaer. Måske ser de dem ikke som en del af deres kulturarv, og da slet ikke som et monument over Islands storhed, men snarere som personlige fortællinger om familieforhold, jalousi, magtkampe og overnaturlige begivenheder - dvs. næsten det samme stof, som de også ser behandlet i nutidens fjernsyn og film, men på en anden måde.

I nutiden spiller den fjerne fortid måske ikke længere den samme rolle som fortid, som den har sandsynligvis gjort i 1200- og 1300-tallet, da sagaerne blev nedskrevet på pergament. Men sagaerne beholder deres værdi som verdensfortællinger, som litteratur på samme niveau og Homer, Tolstoj og Joyce. Og selvfølgelig er sagaerne især interessante for islændinge, fordi de foregår i deres eget rum, i et landskab, de kender, og som de kan genkende. Det er i hvert fald min mening at der ikke findes nogen islandske bedrifter i nutiden, der måler sig med sagaerne, måske finder islændingene aldrig igen på noget lignende. Men det synes jeg heller ikke man kan forlange. Et godt samfund er faktisk mere værd en kulturklenodier på verdensniveau - men det betyder ikke at vi ikke skal værdsætte den arv vi har, og det håber jeg vi bliver ved med at gøre.